

SOUTHERN-RUSSIAN COUNTRYSIDE DWELLING (Data for Reconstruction of Deepened Dwelling of the 11th-13th Centuries)

Interesting and important research works were carried out in the mid Dnieper areas during the recent years in old Russian settlements. Many new dwellings were examined, which gave variable findings for reconstruction of both the interior, equipment, outward appearance of deepened dwellings and mass building of houses.

One of such houses was examined by the author near village Grigorovka (the Cherkassy Region). The analysis of burnt wooden parts of the dwelling design attributed to the 12th century has permitted suggesting a new type of reconstruction of the mass countryside dwelling of Southern Rus. Making use of archaeological, linguistic, ethnographic findings as well as of chronicle sources, the author supposes that most of old Russian deepened houses consisted of the chambers (a store-room and a passage).

The reconstruction suggested contributes to the discussion on the type of arrangement of a deepened house, i. e. on the design and height of walls, interior, the number of chambers and storeys and so on. The results obtained permit concluding that old Russian house-building traditions are preserved in the architecture of the Ukrainian people's dwelling.

Одержано 10.10.96.

ДИНАМІКА КУЛЬТУРНИХ ЗМІН ЗА ДОБИ БРОНЗИ У МЕЗИНСЬКОМУ МІКРОРАЙОНІ НА ДЕСНІ

В. Є. Куриленко, В. В. Отрощенко

Стаття підбиває підсумок тридцятирічним систематичним обстеженням пам'яток археології у «заплавному котловані» поблизу с. Мезин Чернігівської обл. Головним результатом проведеної роботи стала колонна секвенція археологічних культур мікрорайону.

Досліджена місцевість лежить на західних відножинах Середньоруської височини і входить до Європейської широколистої лісової області, її Східноєвропейської провінції та Поліської підпровінції на карті рослинності України. У сучасному адміністративному поділі держави це північно-східний виступ Коропського району, затиснутий між Новгород-Сіверським районом Чернігівщини та Шосткинським Сумщини. Мікрорайон, що простягнувся на 20—25 км з півдня на північ вдовж Десни і на 3—8 км впоперек заплави, характеризують високі (до 70 м) урвища, яри, ліси, рясні водойми, болота, дюни та острови у заплаві. Природа створила тут чудові умови для проживання людини, які з різною інтенсивністю використовуються нею, починаючи з верхнього палеоліту¹.

Від 1964 р. в Мезинському (як і в сусідньому Кудлаївському²) мікрорайоні провадяться регулярні обстеження пам'яток археології, які, на жаль, гинуть під тиском антропогенного фактору. За цей час одним з авторів статті, В. Є. Куриленком, виявлено понад 60 пунктів (рис. 1), а зібраний матеріал ліг в основу експозиції Археологічного музею в с. Мезин, яка налічує 50 тис. експонатів. Якщо «відняти» маловивчену зону с. Радичев (9 роменських і 6 староруських урочищ, міста X—XIII ст. тощо), то матимемо практично вичерпне дослідження течії Десни від с. Тимонівка на півдні до с. Кудлаївка на півночі з суміжною заплавою та високим правим берегом. Пам'ятки доби бронзи (їх виявлено з зоною Радичева 89) кількісно переважають знахідки інших епох: кам'яний вік — 52 пункти, раннє залізо — 29, слов'янський до-

© В. Є. КУРИЛЕНКО, В. В. ОТРОЩЕНКО, 1998

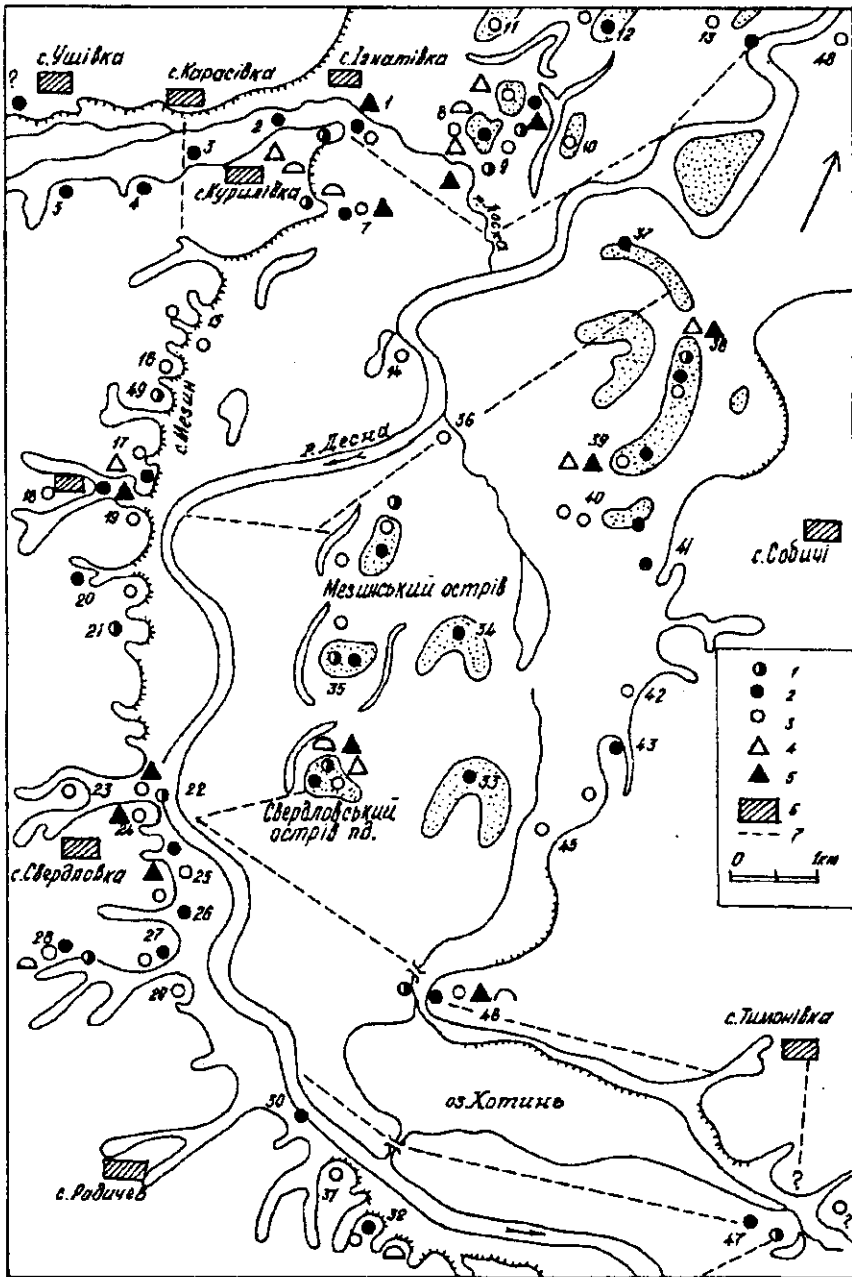

Рис. 1. Карта археологічних пам'яток Мезинського мікрорайону. Умовні позначення культур: 1 — середньодніпровська; 2 — мар'янівська; 3 — сосницька; 4 — лебедівська; 5 — передюхнівська; 6 — сучасні села; 7 — шляхи.

Топоніми урочищ: 1 — Попова (Курилівка-I); 2 — Голе болотце (Курилівка-II); 3 — Гребля (Хомина калюжа, Курилівка-III); 4 — Курилівка-IV (Кирилина калюжа); 5 — Курилівка-V (Миткова калюжа); 6 — Глинище-2 сх.; 7 — Хуторище; 8 — Дубина зах.; 9 — Дубина сх.; 10 — Горочки; 11 — Кадунів грудок; 12 — Ігнатівський острів; 13 — Тугайв грудок (Бриха); 14 — Косуля; 15 — Забрідки північні й середні (Гайдукова гора); 16 — Куликова гора; 17 — Мезинське городище і Могилки; 18 — Шумейківка; 19 — Мезинська школа і Сіровська гора; 20 — Хоромки пд. і пн.; 21 — Свєрдловське городище I; 22 — Свєрдловський паром; 23 — Свєрдловська школа і могилки; 24 — Свєрдловське городище III; 25 — Затон; 26 — Переліски; 27 — Пузирьове пн.; 28 — Хвостинське зах.; 29 — Пузирьове огл.; 30 — Міщанське-2 (яр); 31 — Хотинське городище; 32 — Гай; 33 — Висока грива; 34 — Савин грудок; 35 — Свєрдловський острів пн.; 36 — Рвачка; 37 — Коса (Гряда); 38 — Березова пн.; 39 — Березова пд.; 40 — Воробйові острови; 41 — Курені; 42 — Накот-2 пн.; 43 — Накот-1 пд.; 44 — Тимоновський бір-2 пн. та Тимоновський бір-1 пд.; 45 — Заблін луг; 46 — Дзвінкове; 47 — Могила; 48 — Чортове озеро; 49 — Забрідки пд. (Оришкин яр).

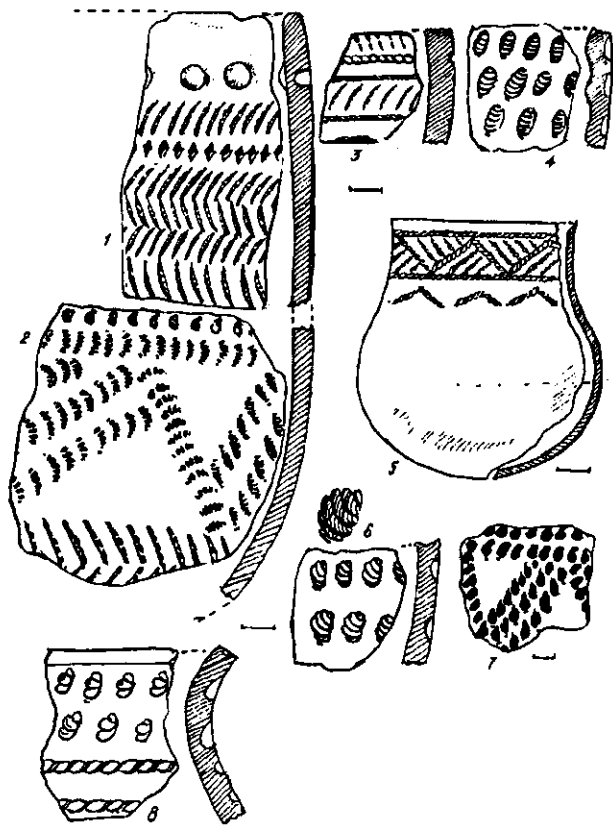

Рис. 2. Кераміка перехідного етапу від доби неоліту до бронзи: 1, 2 — Воробійові острови; 3—5 — Свердловський острів південний; 6—8 — Дубина.

матеріалів доби бронзи дозволяє виділити серед них неолітичні й розподілити інші за чотирма археологічними культурами: середньодніпровська, сосницька, мар'янівська та лебедівська. У такій послідовності буде розглянуто культурну ситуацію у мезинській окрузі впродовж II тис. до н. е. Кожна з вказаних культур розвивалась впродовж 2—3 століть. Ритми і темпи культурних змін на сході українського Полісся відповідають динаміці культурогенезу по Україні загалом з чотирма горизонтами археологічних культур. Останні формально адекватні епохам ранньої, середньої, пізньої та фінальної бронзи. У Поліссі виявляються, головним чином, широтні напрямки міжкультурних зв'язків та рухів давнього населення.

Доба бронзи прийшла до Східного Полісся з заходу разом з носіями середньодніпровської культури шнурової кераміки наприкінці III тис. до н. е. До їх появи мікрорайон був обжитий неолітичним населенням культури ямково-гребінцевої кераміки (39 пунктів)⁴. Знахідки кераміки, яка може бути віднесена до середнього етапу середньодніпровської (за І. І. Артеменком) культури, походять з трьох пунктів (Дубина, Березова та Свердловський острів) у заплаві Десни. Це тонкостінні округлодонні горщики з крихким тістом, орнаментовані тонким шнуром по високій шийці. Орнамент утворював фриз із дрібних заштрихованих трикутників. У 1989 р. на Свердловському острові в стінці піщаного кар'єру на глибині 1,96 м знайдено опуклодонний тонкостінний горщик, оздоблений фризом із заштрихованих трикутників (рис. 2, 5). Горщик і інші знахідки вказують на місцезнаходження вже знищеного могильника середньодніпровської культури.

До пізнього етапу цієї культури віднесено матеріали з 14 пунктів, що лежать як у заплаві, так і на корінному березі Десни (рис. 1). Кераміка цього часу стає товстостінною, цупкою, лискованою, з різноманітно оформленими

державний період — 26, Київська Русь — 55, Україна XIV—XVIII ст. (без Радичева) — 27. Тож їх топографія, щільність заселення краю та динаміка культурних змін викликають особливий інтерес на тлі недостатньої вивченості північно-східного кута України загалом.

Оскільки дослідження мікрорайону на перших етапах обмежувалося повнішим обстеженням пам'яток та збиранням підйомного матеріалу, то зробити певні стратиграфічні спостереження було важко. З багатошарових пам'яток походять знахідки кількох археологічних культур і розподілити їх у часі допомагають відповідні розробки І. І. Артеменка та С. С. Березанської³, враховуючи, водночас, узгодженості за деякими позиціями, які мали місце між цими дослідниками. Аналіз зібраних

краями вінець та пласким дном (рис. 3). Серед елементів шнурового орнаменту переважають горизонтальні лінії, «ялинки», «вузли», гусеничний штамп, імітація відбитків лап тварин тощо. Цікаво, що аналогічні мотиви декору присутні на пізньонеолітичній за фактурою, гостродонній кераміці з ур. Дубина, Воробійового острова та інших пунктів. Ймовірно, що це зразки впливу середньодніпровської керамічної традиції на пізню ямково-гребінцеву (рис. 2, 1—4, 6, 8). Стосовно топографії знахідок середньодніпровської кераміки можна навести деякі спостереження. Високу надзаплавну топографію має лише один пізній пункт Куликова гора, 4 пункти зафіксовано нижче, на правобережних терасах і один (Дзвінкове) — на лівобережній терасі. Більшість пунктів лежать на низьких заплавах і дюнах. Такі місцини,

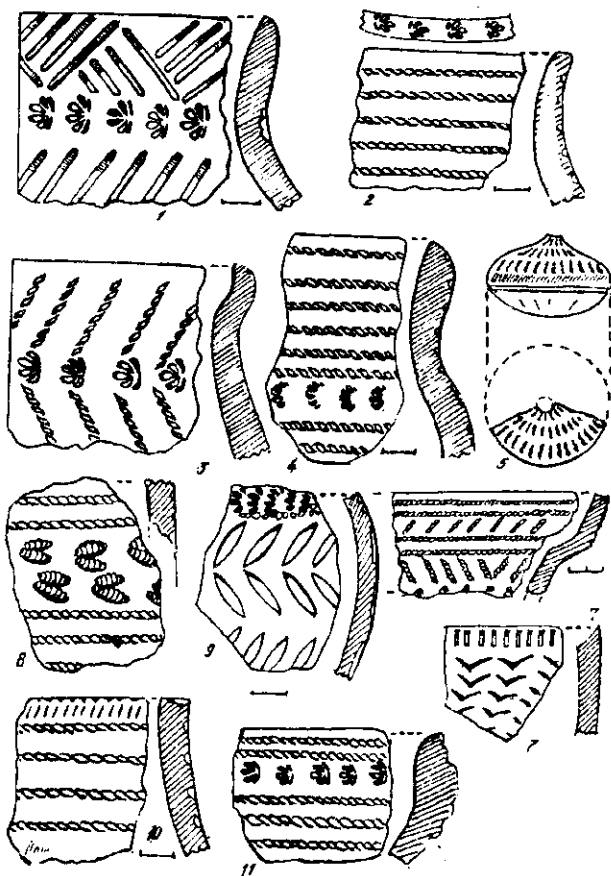

Рис. 3. Кераміка середньодніпровської культури: 1—5, 9, 11 — Дубина; 6, 8, 10 — Свердловський острів пд.; 7 — Мезинський острів.

відтіяті від берегів водою, болотами, посічені струмками та оточені луками, нагадували своєрідні укріплення, зручні для присадибного господарства і важкодоступні для диких звірів і чужих людей. У той же час на високому Мезинському острові знахідок середньодніпровської кераміки мало.

Наявність контактів середньодніпровців з населенням пізньої ямково-гребінцевої кераміки дозволяє зробити припущення, що неолітичне населення не було повністю витиснуте прийшлими племенами. Більше того, саме місцеve населення відіграло вирішальну роль у формуванні мар'янівської культури, наступної за середньодніпровською. Відсутність доказових взаємовпливів між середньодніпровською та мар'янівською культурами засвідчує їх діакронність.

Кераміку мар'янівської культури знайдено на 31 пункті. Кількість розпізнаних фрагментів відносно невелика, проте їх вдвічі більше ніж знахідок кераміки середньодніпровської культури. Майже на всіх пунктах середньодніпровської культури (11 з 14) знайдено і мар'янівську кераміку. Цей факт свого часу став для І. І. Артеменка аргументом для віднесення останньої до середньодніпровської культури. Проте більшість мар'янівських знахідок походять з пунктів, де кераміка середньодніпровської культури відсутня взагалі (21 поселення). Деяко інша у мар'янівців і топографія розселення в межах мікрорайону: 5 поселень, серед яких 4 одношарових, вперше виходять тут на притоки Десни — р. Лоску та Студінку; 5 — на правобережні родючі кручі висотою 50 м; 3 одношарові — на низькі болотні гриви; 2 одношарові — на важкодоступні й нині лівобережні болотні хащі на терасах Накот, Куреві (рис. 1, 33, 34, 37, 41, 43). Ймовірно, що мар'янівське поселення знайдене і

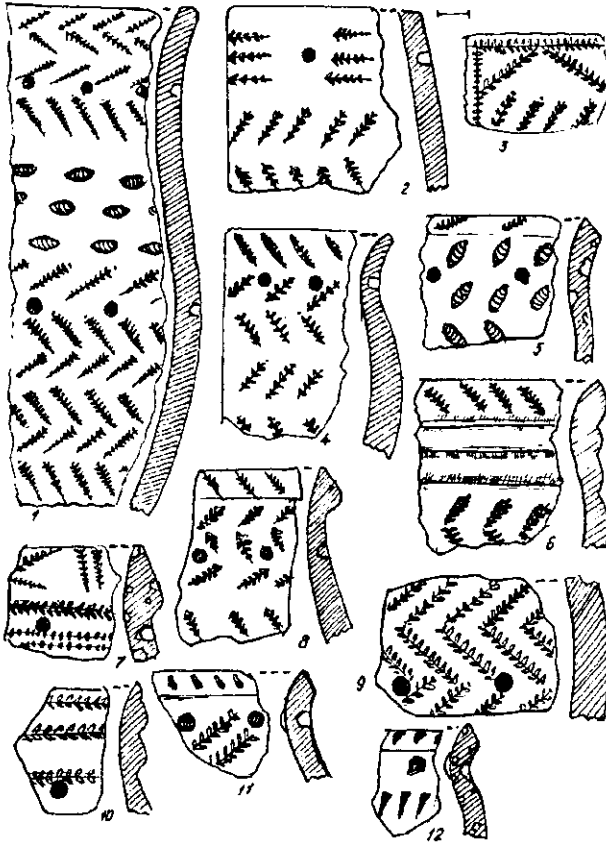

Рис. 4. Кераміка мар'янівської культури: 1, 3, 6 — Попова; 2, 5 — Гребля; 4, 7 — Дубина; 8 — Свердловський острів пд.; 9, 11, 12 — Курені; 10 — Воробйовий острів.

відігнутим назовні, іноді прямим, краєм вінець. У керамічному тісті є велика домішка дрібнозернистого піску. Денця посудин — невеликі, плоскі. Новим елементом декору є оформлення країв вінець деяких горщиків у вигляді неширокого комірця з пригостреним зрізом (рис. 4, 5—8, 10—12). Поверхня посуду, за неолітичною традицією, суцільно вкрита візерунком зі смуг горизонтальних ялинок, розділених горизонтальними ж рядками ямок. Килимова орнаментика посуду робилася лише «неолітичним методом» — короткими ялинчастими відбитками штампу, лозини, т. зв. личинками — слідами дотиків накрученої на паличку нитки. Кольорова гама поверхні посуду — від темно-жовтої до світло-сірої.

Загалом багато мар'янівської кераміки Мезинського мікрорайону виглядає досить ранньою в системі пам'яток цієї культури і може бути віднесена до першого етапу. Серед культур доби середньої бронзи України вона мусить бути синхронною ранньому етапу культури багатопружкової кераміки (КБК) і воронезькій культурі Середнього Подоння. Північний кордон КБК, за С. С. Березанської, проходив лівим берегом Нижньої Десни та Сейму за 40—50 км на південь від мікрорайону. Проте якихось явних впливів КБК на мар'янівську культуру тут не помітно. Щільність заселення краю, встановлення контролю над пунктами, які раніше належали середньодніпровцям, вказують на те, що мар'янівці цілком опанували мікрорайоном, посунувши пізньосередньодніпровське населення на захід, до Дніпра. Власне Мезинський куц поселень є західним форпостом племен мар'янівської культури. Вглиб Дніпро-Деснянського межиріччя вони не пішли. Така прикордонна ситуація робила можливими нові рішучі культурні зміни. Відбулися вони у середині II тис. до н. е. і пов'язані з утвердженням сосницької культури.

за 15 км від Десни — в с. Ушівка на р. Лоска. Отже, сукупність мар'янівських матеріалів свідчить про те, що перед нами окрема археологічна культура, а не етап чи локальний варіант середньодніпровської. Матеріали Мезинського мікрорайону підтвердили точку зору С. С. Березанської, яка вбачає у мар'янівських пам'ятках своєрідне культурне явище⁵.

Особливо наочно відокремленість мар'янівської культури помітна у зіставленні її кераміки з середньодніпровською (рис. 3, 4). Перш за все впадає в око відсутність шнурової орнаментики на посуді з сучасних мар'янівських пам'яток, що формально унеможливило віднесення її до кола культур шнурової кераміки. Посуд з мар'янівських поселень складається з горщиків гарного випалу, вертикальних пропорцій, з середньогрубими стінками,

Сосницьких поселень у мікрорайоні 35 — гранична щільність заселення за доби бронзи. Топографія сосницьких пунктів має певні особливості: їх немає на обжитих мар'янівцями притоках Десни (Лоска, Студінка) та на гривах, що стали zalивними через знищення лісів⁶. Переважна більшість їх розташувалась на освоенних для життя місцях, але відомі й нові пункти у заплавах і надзаплавних місцях (рис. 1). Привертає увагу великий обсяг матеріалу з поселень. Якщо загальну кількість знахідок середньодніпровської культури умовно прийняти за одиницю, то мар'янівських буде вдвічі більше, а сосницьких — у шість разів.

Підрахунки зібраного матеріалу дозволяють провести розподіл пунктів на великі, середні та дрібні. Останні, ймовірно, були супутниками перших двох груп поселень. На великих поселеннях (Попова, Дубина, Хуторище, Березова, острови Мезинський, Свердловський) знайдено тисячі речей, а на пунктах-супутниках, в радіусі 0,4—1,5 км від великих — десятки чи одиниці. Помічено, що правобережні мар'янівські, сосницькі та лебедівські пункти тяжіють до джерел питної води, які діяли ще на пам'яті старожилів місцевості. Це калюжі Миткова, Хомина, Кирилина, Нестерова, Геніна, а в Мезині, Свердловці — Залісна, Переліски та ін. За 1,2 км на схід від Попової, в урочищі Дубина-західна, де знайдено унікальну посудину сосницької культури, схоже, знаходився могильник.

Надзвичайно яскравою є керамічна колекція сосницької культури з пунктів Мезинського мікрорайону, яка може вважатися взірцевою для цієї культури взагалі (рис. 5—9). Переважають горщики видовжених тюльпаноподібних форм, мініатюрні і досить масивні від домішки потовченого каміння у тісті, пласкодонні. Плавний профіль горщиків ускладнюється наявністю у багатьох випадках більш-менш виразного комірця, виразної невисокої шийки, обмеженої на переході до тулуба горизонтальним відтягнутим валиком. Строкатий композиційно та за технікою виконання орнамент прикрашає поверхню сосницького посуду. Трапляються суцільно декоровані горщики, але частіше шийка та нижня частина тулуба від орнаменту вільні. Переважає техніка прокресленого (канелюри), накольчастого та продряпаного (так званий колочий дріт) накладання візерунку, практикувалися також відбитки перекрученого шнура, гребінчастого, кільчастого штамп, інші наколи, «перли-

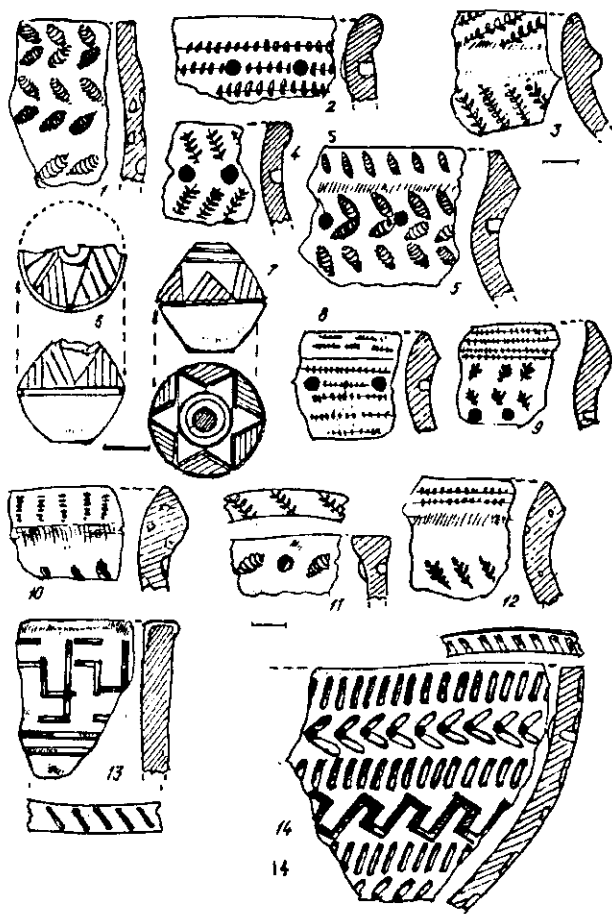

Рис. 5. Кераміка мар'янівської та сосницької (8—10, 12) культур: 1, 2 — Ігнатівський острів; 3 — Лиса гора (Короп); 4, 7 — Мезинське городище; 5, 9, 11 — Дубина; 6 — Хоромки; 8 — Переліски; 10 — 12 — Попова; 13 — Воробйовий острів; 14 — Березова.

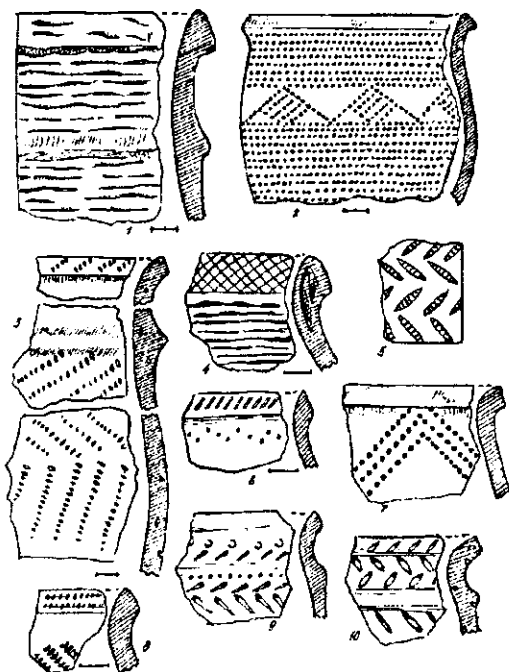

Рис. 6. Рання (1, 4, 5) та розвинена (2, 3, 6—10) сосницька кераміка: 1, 8—10 — Попова; 2, 6 — Свердловський острів пд.; 3 — Березова пн.; 4 — Воробйовий острів; 5 — с. Райгородок (уроч. Тимошкове); 7 — с. Риботин.

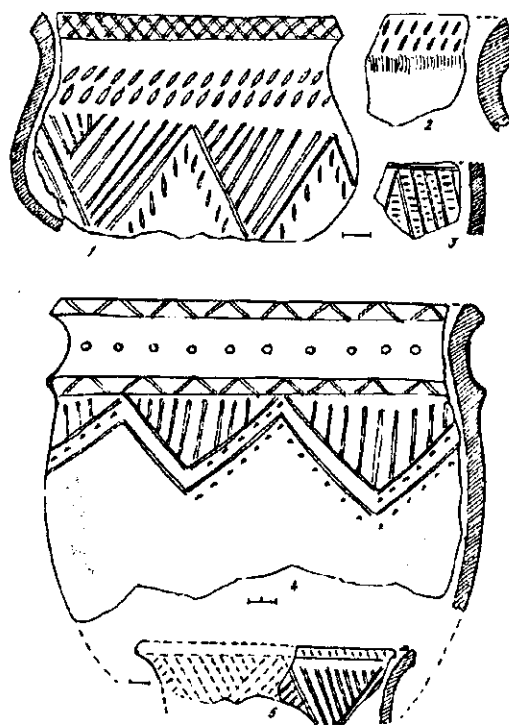

Рис. 7. Сосницька кераміка: 1, 3—5 — Попова; 2 — Березова пн.

ни», нарізки, валики. Серед орнаментальних мотивів переважають горизонтальні лінії по колу, гірлянди звисаючих, заштрихованих і оточених бахромою трикутників, місяцеподібних заглибин, ромби, солярні композиції на пряслах (рис. 5—9). Слід наголосити на виразній культурній свосвідності сосницького посуду, який репрезентує вищий щабель розвитку керамічного виробництва доби бронзи і первісної землеробської орнаментики регіону взагалі.

На XII—XI ст. до н. е. припадає час рішучих культурних змін на теренах України, пов'язаний з загальною кризою комплексного господарства бронзового віку і помітним скороченням населення. Не минули епохальні тенденції і Східне Полісся. У Мезинському мікрорайоні спостерігається різке скорочення кількості населених пунктів, від 35 до 8. Вони лежать у заплаві Десни і лише, мабуть базові, за кількістю знахідок, поселення Глинище 2 (східне) і Мезинські могилки з городищем березі (рис. 1, 6—17). Дискусійною є культурна належність цих пам'яток, що відрізняються за декором посуду та які І. І. Артеменко відносив до варіантів сосницької культури, а О. М. Мельниківська і археологи з Харкова — до бондарихінської⁷. Обидві точки зору вразливі до критики. Адже сосницька культура припиняє існування у попередній період і різке зменшення кількості поселень і зміна традицій керамічного виробництва наочно свідчать про зміну культур. С. С. Березанська, уточнюючи кордони лебедівської культури, проводить її північний кордон по Десні та Сейму, відгинаючи тим самим Мезинський мікрорайон від ареалу бондарихінської культури⁸. У кераміці із згаданих 8 пунктів доби фінальної бронзи краще помітні лебедівські, а не бондарихінські прийоми оздоблення посуду (рис. 10, 2, 6—9). До того ж С. С. Березанська відносить до числа лебедівських пам'ятки по-

близу с. Мезин та Савинки Корюківського р-ну, посуваючи цим на північ встановлений нею кордон лебедівської культури⁹. Відповідно датуватися пам'ятки фінальної бронзи повинні XI—IX ст. до н. е. Отже є певні підстави відносити згадані вище 8 пунктів до лебедівської культури.

Пожвавлення в Мезинському мікрорайоні спостерігається у передюхнівській час — VIII—VI ст. до н. е., для якого виявлено 13 пунктів з характерною керамікою. Вона темно-брунатна, цупка, грубостінна, з домішкою жорстви у тісті, прикрашалася наколами на шийці та групами коротких відбитків масивного гребінчастого штампу (рис. 10, 3; 11, 1, 2, 4, 5). На пункті Попова передюхнівська кераміка залягає над мар'янівською, а між цими шарами виявлено залишки кованих залізних цвяхів (рис. 11, 3) — перше свідцтво раннього залізного віку. Показовими є знахідки передюхнівської кераміки на городищах раннього залізного віку (Свердловське III), де юхнівського посуду мало, в Хоромках I-пд. Можливо що саме в цей відтинок часу розпочалося будівництво найдавніших у краї городищ.

Простежена на археологічному матеріалі динаміка щільності заселення Мезинського мікрорайону утворює зигзагоподібну лінію, при порівнянні даних за окремими культурами. Несподівані злети змінюються обвальним скороченням кількості населених пунктів, а далі розпочинається новий поступ у заселенні краю. У конкретних цифрах коливання щільності населених пунктів (разом з менше вивченим районом с. Радичев) виглядають так: пізній палеоліт — 1—2, мезоліт — 5, ранньонеолітична дніпро-донецька культура — 6, пізньонеолітична культура ямково-гребінцевої кераміки — 39 (перший сплеск щільності), середньодніпровська — 14, мар'янівська — 31, сосницька — 35 (пік щільності ранньоземлероб-

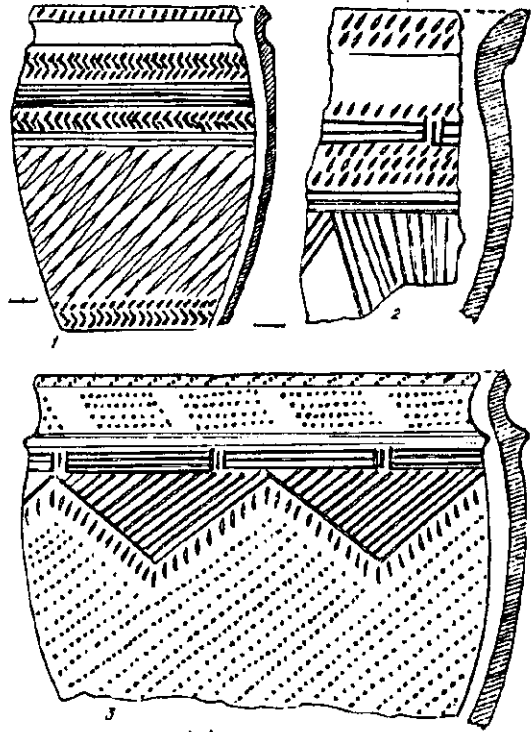

Рис. 8. Сосницька кераміка: 1, 3 — Попова; 2 — Березова пн.

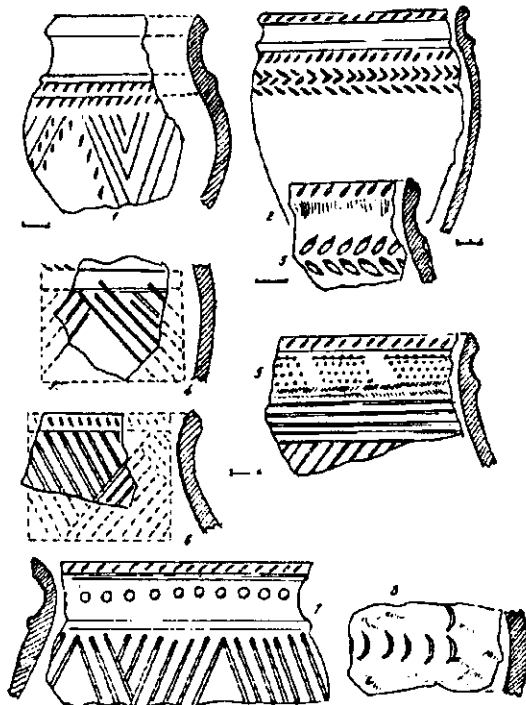

Рис. 9. Сосницька кераміка: 1, 4 — Березова пн.; 2, 3, 5—7 — Попова; 8 — Дубина сх.

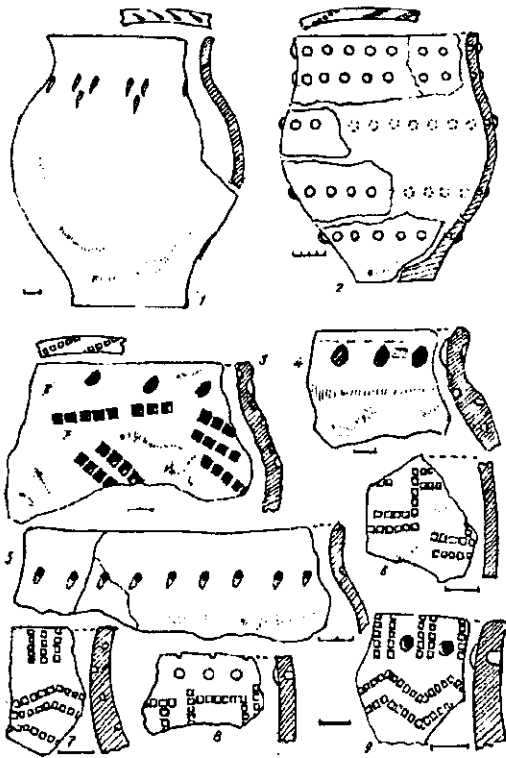

Рис. 10. Кераміка лебедівської (1, 2, 4—9) та передюхнівської (3) культури: 1 — Мезинське городище; 2 — Березова; 3 — Хуторище; 4, 5 — Глинище-2; 6 — Дубина зах.; 7 — Мезинські могилки; 8 — Свердловський острів Ід.; 9 — Мезинський острів.

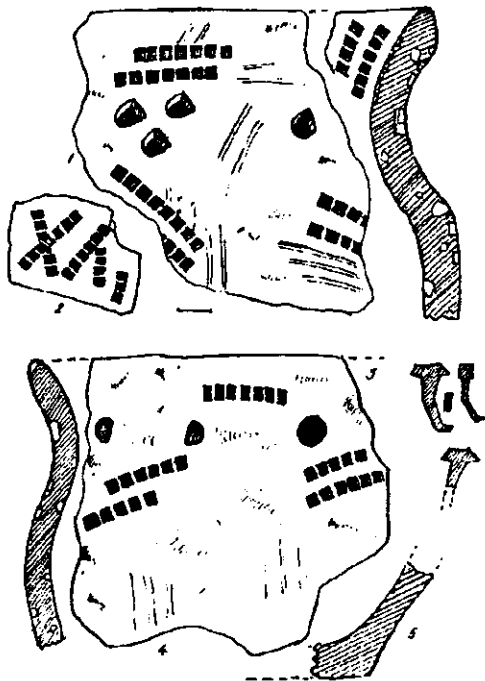

Рис. 11. Кераміка передюхнівської культури: 1 — Дубина; 2, 4, 5 — Попова; 3 — залізни цв'яхи з Попової.

ських культур), лебедівська — 8, передюхнівська — 13, юхнівська — 15 (часто комплексів). Звичайно, треба враховувати певну відносність таких порівнянь, адже культура ямково-гребінцевої кераміки функціонувала близько 1500 р. (друга чверть IV—III тис. до н. е.)¹⁰, а культури доби бронзи, як зазначалося вище, по два—три століття. Тому порівняння культур II тис. до н. е. дає об'єктивнішу картину, з поправкою на загальну кількість знахідок по кожній культурі.

Період підвищеної щільності заселення мікрорайону носіями мар'янівської та сосницької культур (XVIII/XVII—XIII/XII ст. до н. е.) збігається з аналогічними процесами на всіх теренах України і пов'язаний, ймовірно, з найсприятливішим кліматичним відтинком часу, що припадає на XVII—XIII ст. до н. е.¹¹. Суттєве погіршення кліматичних умов наприкінці II тис. до н. е. рішуче вплинула на зменшення кількості населених пунктів.

І ще один аспект, на який слід звернути увагу, характеризуючи кількісні та якісні показники культурних змін, — етнічний. Мезинський мікрорайон постає контактною зоною між прабалтським і прафіноугорським етнічними масивами. На південь від Нижньої Десни та Сейму проходив північний кордон індоіранського етнічного масиву, який активно впливав на культурні процеси в Подесенні. Згідно розробок С. С. Березанської, культура ямково-гребінцевої кераміки, мар'янівська та бондарихінська культури репрезентують прафіноугорську етнічну лінію розвитку на терені України. Продовжує її, ймовірно, передюхнівська група пам'яток у Мезинському мікрорайоні. Культури шнурової кераміки, зокрема середньодніпровська, належали до германо-балто-слов'янської спільності, а сосницька та лебедівська культури у межиріччі Дніпра та Десни накреслиють прабалтську етнічну лінію розвитку.

Міжетнічні контакти, аж до можливості співжиття в межах од-

ного мікрорайону (наприклад, носіїв середньодніпровської та пізньонеолітичної ямково-гребінцевої кераміки), позначалися на культурному комплексі контактуючих племен. Так на середньодніпровській кераміці з'являються «неолітичні» «перлини», а на мар'янівській — середньодніпровський чи катакомбний комірцець. Сосницьке населення запозичує від мар'янівців орнаментацию в техніці «колючого дроту», а від індоіранського населення — пружкову орнаментацию.

Проведення стаціонарних розкопок у Мезинському мікрорайоні дозволить конкретизувати і поглибити спостереження, зроблені, в основному, на підставі розвідкових даних. Перспективність їх не викликає сумнівів.

Примітки

¹ Шовкопляс И. Г. Мезинская стоянка.— К., 1965.— С. 14.

² Телегін Д. Я., Куриленко В. Е. Неолітичні пам'ятки поблизу с. Кудлаївки на Десні // Археологія.— 1986.— 56.— С. 100—103.

³ Артеменко И. И. Культуры раннего бронзового века // Эпоха бронзы лесной полосы СССР.— М., 1987.— С. 35—51; Артеменко И. И. Культуры позднего бронзового века южной полосы лесов Европейской части СССР // Там же.— С. 106—119; Березанская С. С. Северная Украина в эпоху бронзы.— К., 1982.— 212 с.

⁴ Куриленко В. Е. Неолит Средней Десны по материалам Мезинского археологического музея // Охорона і дослідження пам'яток археології Полтавщини.— Тези.— Полтава, 1990.— С. 69—71; Куриленко В. Е. Памятники археологии на стыке Черниговщины и Сумщины у с. Мезин // Питання археології Сумщини.— Суми, 1990.— С. 36—41.— Табл. 1.

⁵ Березанская С. С. Указ. соч.— С. 41—47.

⁶ Куриленко В. Е. Памятники археологии...— С. 36, 37.— Табл. 1.

⁷ Мельниковская О. И. Племена Южной Белоруссии в раннем железном веке.— М., 1967.— 196 с.

⁸ Березанская С. С. Лебедовская культура эпохи бронзы в лесостепной Украине // Энеолит и бронзовый век Украины.— К., 1976.— С. 191.

⁹ Там же.

¹⁰ Неприна В. И. Культура неолита с ямочно-гребенчатой керамикой // Археология Украинской ССР.— К., 1985.— Т. 1.— С. 185, 186.

¹¹ Иванов И. В. Изменение климата Южной Украины в голоцене // Проблемы археологии Поднепровья.— Днепрпетровск, 1985.— Вып. 2.— С. 29—31.

В. Е. Куриленко, В. В. Отрощенко

ДИНАМИКА КУЛЬТУРНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ В ЭПОХУ БРОНЗЫ В МЕЗИНСКОМ МИКРОРАЙОНЕ НА ДЕСНЕ

Археологические обследования района Мезина у Новгорода-Северского начались, в основном, с сенсационных раскопок Мезинской палеолитической стоянки, переключаясь и на иные культуры. Но сплошное их выявление началось с открытия в 1965 г. в Мезине археологического музея. За 30 лет непрерывных поисков в районе протяженностью 25 км найдено более 60 пунктов, из них среднеднепровских 14, марьяновских 31, сосницких 35, лебедовских 8. Последних сменило минимум 13 предюхновских поселений, в слое которых найдены и предметы из железа.

Оказалось, что развитие цепи из 18 культур края иллюстрирует взлеты и падения в эволюции культур, из пяти таких плюсовых колебаний амплитуды подъемом отмечены ямочно-гребенчатая, сосницкая, юхновская, киевская культуры и памятники X—XIII вв.

Выявлена группа пунктов особой — предюхновской культуры, открывающей ранний железный век края. В ней заметно влияние сосницкой, бондарихинской и более всего — лебедовской культуры.

DYNAMICS OF CULTURAL VARIATIONS IN THE MEZIN MICRODISTRICT ON THE BANKS OF DESNA (THE DNIEPER TRIBUTARY)

Archaeological studies of the Mezin microdistrict near the town of Novgorod-Seversky have begun, mainly, from sensation excavations of the Mezin paleolithic site. The archaeological museum was opened in Mezin in 1965. Over 30 years have passed since that time. Continuous researches carried out in the 25 km-long territory have revealed over 60 sites, among them 14 mid-Dnieper, 31 Mariyanovka, 35 Sosnitsa, 8 Lebedovka sites. The latter were changed by at least 13 pre-Yukhnovian settlements, in their layers some things made of iron were found. It appears that development of a chain consisting of 18 cultures of this area illustrates ups and downs in evolution of cultures. Out of five positive variations of the amplitude the rise is observed for pit-comb, Sosnitsa, Yukhnovka, Kiev cultures and sites of the 10th-13th cent. A group of sites of exclusive, namely, pre-Yukhnovian culture which opens early iron century of this area is discovered. It is obvious that the pre-Yukhnovian culture was influenced by Sosnitsa, Bondarikha and, most of all, by Lebedovka cultures.

Одержано 15.03.95.

СПЕЦІАЛІЗАЦІЯ ЗНАРЯДЬ ЯК ФАКТОР АНТРОПОГЕНЕЗУ

С. В. Смирнов

Стаття присвячена процесу виникнення спеціалізованих знарядь як одному з важливих факторів становлення праці в антропогенезі.

Перш ніж безпосередньо перейти до викладу теми дослідження слід окреслити ті теоретичні позиції, у межах яких воно здійснюється.

По-перше, антропогенез оцінюється як цілісний за характером процес становлення соціальних та біологічних якостей людини, що відповідає перехідному періоду від царства тварин до людського суспільства. Цілісний характер антропогенезу визначається цілісним результатом цього процесу — виходом на історичну арену цілісної біосоціальної істоти — суспільної людини, у якій біологічне опосередковане соціальним, що відіграє головну, визначальну роль. Монізм людини і цілісне уявлення про процес її походження зумовлює негативне ставлення до поширених, особливо в археології палеоліту, дуалістичних уявлень про те, що становлення морфофункціональної структури людини та її соціальних якостей — це різні процеси, які відбувались у різний час і різними темпами.

Оцінка антропогенезу як перехідного періоду від царства тварин до людського суспільства ґрунтується на розумінні великих якісних відмінностей тварин від людини, тваринного способу життя від людського. Різниця між твариною та людиною настільки значна, що для еволюційного перетворення тварини у суспільну людину мусив мати місце тривалий перехідний період. Цим спростовуються спрощені й антиісторичні за змістом уявлення про те, що людина, чи принаймні деякі людські характеристики, як, наприклад, праця, могли виникнути раптово без відповідного розтягнутого у часі генетичного процесу. Саме тому теорія антропогенезу в класифікації наук розглядається як особлива наукова дисципліна, що не належить ні до біологічних, ні до соціальних наук, а є науковим знанням перехідного типу. Усе це визначає міждисциплінарний характер теорії антропогенезу, що вимагає від кон-

© С. В. СМІРНОВ, 1998